

УДК 316.74

РЕЙТИНГИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯКОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО І КОЛЕКТИВНОГО В ОСВІТНІХ ПРАКТИКАХ

Хижняк Олександр Володимирович – кандидат соціологічних наук, доцент, докторант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, член Соціологічної асоціації України

Стаття присвячена з'ясуванню співвідношення індивідуального і колективного в забезпеченні якості вищої освіти, що визначається через механізм рейтингування діяльності учасників освітнього процесу. Рейтинги, які застосовуються в освітніх практиках, розглядаються як опосередковане певними оціночними критеріями відображення якості діяльності індивідуальних і колективних суб'єктів. Наголошено, що рейтинги дають можливість збагачення освітньої практики новими смислами за умови науково обґрунтованих процедур їх конструювання і прозорості використання. В умовах модернізації вищої освіти, яка передбачає використання нових інформаційно-комунікативних технологій і, відповідно, нових підходів до якості освіти, суперечливим виглядає співвідношення індивідуального і колективного в управлінні якістю освіти. Система рейтингування стає як поширеною технологією оцінки якості роботи студента, викладача, університету, так і елементом системи управління якістю освіти на різних організаційних рівнях. Автор доходить висновку, що без заохочування індивідуальних суб'єктів до високоякісної роботи з боку системи управління важко отримати прогнозований високий рейтинг колективного суб'єкта – університету.

Ключові слова: якість вищої освіти, управління якістю освіти, рейтинг студента, рейтинг викладача, рейтинг університету, індивідуальне, колективне, освітні практики, університет.

Статья посвящена выяснению соотношения индивидуального и коллективного в обеспечении качества высшего образования, что определяется через механизм рейтингования деятельности участников образовательного процесса. Рейтинги, которые применяются в образовательных практиках, рассматриваются как опосредованное определенными оценочными критериями отображение качества деятельности индивидуальных и коллективных субъектов. Отмечается, что рейтинги дают возможность обогащения образовательной практики новыми смыслами при научно обоснованных процедурах их конструирования и прозрачности использования. В условиях модернизации образования, которая предусматривает использование новых информационно-коммуникативных технологий и, соответственно, новых подходов к качеству образования, противоречивым выглядит соотношение индивидуального и коллективного в управлении качеством образования. Система рейтингования становится как распространенной технологией оценки качества работы студента, преподавателя, университета, так и элементом системы управления качеством образования на различных организационных уровнях. Автор приходит к выводу, что без поощрения индивидуальных субъектов к высококачественной работы со стороны системы управления трудно получить прогнозируемый высокий рейтинг коллективного субъекта – университета.

Ключевые слова: качество высшего образования, управление качеством образования, рейтинг студента, рейтинг преподавателя, рейтинг университета, индивидуальное, коллективное, образовательные практики, университет.

The article is devoted to defining the ratio of individual and collective quality assurance in higher education, as determined through the mechanism of rating participants of the educational process. In the article ratings, which are used in educational practice, are considered as indirect specific evaluation criteria that reflects the quality of individual and collective actors. The article notes that ratings provide an opportunity to enrich the educational practices with new meanings provided scientifically based procedures for their design and usage transparency. In the modernisation of higher education, which involves the use of new information and communication technologies and, consequently, new approaches to quality education correlation between individual and collective value in quality management education is controversial. Rating system is both a widespread technology of the work assessment of students, teachers, university and a part of the quality management system of education at different organisational levels. The author concludes that without the encouragement of individual subjects to high-quality work of the management it is difficult to get a high projected rating of collective actor - University.

Keywords: quality of higher education, management of educational quality, rating of student, rating of teacher, rating of university, individual, collective, educational practices, university.

Забезпечення якості освіти – одна з центральних тем у національних і світовому освітньому дискурсі. Якість вищої освіти є показником успішності процесу надання освітніх послуг і визначається як властивість, що характеризує стан освітнього середовища університету (освітнього процесу, сукупності умов і ресурсів), цільові установки (стандарти, норми), а також результативність процесу вищої освіти, його відповідність потребам і очікуванням різних зацікавлених сторін. Поліпшення якості освіти та рівний доступ до неї – одне з головних завдань сучасної державної політики в Україні [1]. Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) дає такі визначення понять «якість вищої освіти» і «якість освітньої діяльності»: «Якість вищої освіти – рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти; якість освітньої діяльності – рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань» [2].

Управління якістю освіти як процес, спрямований на формування суспільного ідеалу освіченості людини, потребує наукового супроводу, який насамперед включає розробку теоретико-методологічних засад підвищення ефективності цього процесу завдяки визначення механізмів та технологій, які забезпечують ефективність цього виду управління. Є. Хриков систематизував чинники, які негативно впливають на ситуацію з якістю освіти в Україні і запропонував таку логіку створення системи гарантії якості, яка полягає у наступному: подолання негативних та розвиток позитивних чинників вищої освіти країни; формування властивостей, притаманних вищій освіті Європи; запровадження сучасного європейського досвіду гарантії якості [3].

Варто вказати на те, що «розвинуте суспільство справедливо розглядає функцію гарантування якості освіти (разом з доступом до неї) серед ключових обов'язків держави перед народом. Впродовж періоду незалежності українська суспільна думка повільно еволюціонує в напрямі усвідомлення цього концепту, хоча належною мірою він і досі залишається в тіні панівного еґотизму» [4, с. 47]. У тіні все ще знаходиться і проблема ролі індивідуального і колективного в освітніх практиках з точки зору управління якістю освіти. Ця проблема загострилася в Україні через суперечності в процесі модернізації суспільства, його інститутів, у тому числі інституту вищої освіти. Р. Левін, переймаючись проблемою модернізації вищої освіти України на шляху впровадження освіти майбутнього (онлайн-освіти, електронної освіти), підкреслює, що «... місце і потенціал «освіти майбутнього» в новій парадигмі української освіти мають бути визначені абсолютно зважено з урахуванням усіх позитивних і негативних наслідків» [5, с. 250]. Ця зваженість має стосуватися, на наш погляд, і управління якістю освіти з урахуванням колективного та індивідуального в освітніх практиках. Зокрема, варто підкреслити, як нами було відмічено раніше, що з проблемою індивідуалізму і колективізму пов'язані соціокультурні бар'єри, які виникли на шляху модернізації вищої школи України і забезпечення адекватної сучасним вимогам якості освіти. Ці бар'єри багато в чому пов'язані зі співвідношенням індивідуального і колективного в освітніх практиках. З одного боку, процес індивідуалізації навчання вимагає від сучасних студентів і викладачів визнання унікальності особистості і заохочення індивідуальних досягнень, що вимагає перегляду цілей, завдань, методів, організації та контролю процесу навчання. З іншого боку, проблему співвідношення індивідуальних і колективних прав, свобод і обов'язків студентів загострює комерціалізація вищої школи, коли виникає питання: як вижити окремому студенту та на кого він може покластися при виникненні життєвих труднощів і перешкод у процесі навчання? Нарешті, яке соціальне замовлення сьогодні отримують вищі навчальні заклади: готувати майбутніх фахівців в дусі колективізму або індивідуалізму? [6, с. 213].

Характеризуючи українську систему освіти, С. Щудло відмічає, що в ній «елементи старого і нового як хаотична суміш різних освітніх систем не упорядковані, перебувають у стані постійного конфлікту, породжуючи соціальну напругу і через те не можуть забезпечувати необхідної якості освіти» [7, с. 299]. Особливе місце в управлінні якістю освіти займає процес рейтингування. Відповідно до ст. 32, п. 7 Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) «вищі навчальні заклади мають право запроваджувати рейтингове оцінювання освітніх досягнень учасників навчального процесу» [2]. Проблемними залишаються такі питання: по-перше, теоретико-методологічне обґрунтування рейтингів як репрезентації якості індивідуального і колективного в освітніх практиках; по-друге, обґрунтування ролі рейтингів як інформаційної бази управління якістю освіти.

Мета статті – здійснити теоретичне обґрунтування забезпечення ефективності управління якістю вищої освіти завдяки використанню механізму рейтингування діяльності індивідуальних і колективних суб'єктів освітніх практик.

Співвідношення індивідуального і колективного в забезпеченні якості вищої освіти

В управлінні якістю освіти ключовим поняттям є освітня послуга – благо, що надається особистості (групі) для задоволення різноманітних освітніх потреб; продукт спільної праці викладачів та тих, хто навчається, здатний збільшувати інтелектуальний потенціал особистості (групи, спільноти). Зважаючи на суперечливість трактування категорій освітніх послуг, ми поділяємо точку зору, що освітні послуги – це нематеріальні, а соціальні блага, система знань, інформації, умінь і практичних навичок [8]. Вони задовольняють особистісні, колективні та суспільні освітні потреби. При цьому процес надання освітньої послуги об'єднує індивідуальне і колективне, в ньому перетинаються індивідуальні і колективні потреби, інтереси.

В. Вікторов виділяє в структурі поняття «якість освіти» такі складові, як якість учбово-методичної бази; якість педагогічних кадрів та професорсько-викладацького складу; якість об'єкта навчання [9, с. 49]. В. Гневашева характеризує освітні послуги, зокрема в системі вищої професійної освіти, в залежності від способів фінансування: як суспільне благо, виробництво якого фінансується державою, і як приватне благо, попит на яке визначається наявною купівельною спроможністю користувачів, особливостями поведінки сімей абітурієнтів [10]. Умовно виділяються чотири способи надання освітніх послуг: 1. «Постачання через кордон» – зокрема, дистанційна або електронна освіта (споживач залишається на національній території, постачальник послуги – в іншій країні, а сама послуга транспортується через кордони). 2. «Споживання за кордоном» – споживач прямує на навчання до постачальника послуги. 3. «Комерційна присутність» – надається шляхом придбання або відкриття іноземним університетом навчального закладу на національній території, створення філії або представництва. 4. «Присутність фізичних осіб» – тимчасовий приїзд викладачів для надання освітніх послуг (самостійно зайнятих або відряджених іноземним роботодавцем) [11].

Дихотомія «колективізм - індивідуалізм» проявляється у всіх сферах соціального життя, зокрема, в освітніх практиках. Наприклад, важко побудувати систему соціального захисту студентів без оптимального співвідношення в ній індивідуального і колективного, забезпечення балансу колективних та індивідуальних інтересів студентів [12]. Деякі науковці нову модель якості вищої освіти пов'язують з колективним суб'єктом освітнього процесу на тій підставі, що саме він здатний координувати і вносити корективи у зміст і організацію навчального процесу відповідно до гуманітарної, студентоцентричної парадигми. Під колективним суб'єктом в освітньому процесі університету при цьому розуміється колектив викладачів і колектив студентів, які об'єднані «спільними цілями професійної підготовки, усвідомлюють відповідальність за їхню реалізацію» [13, с. 156]. Мережева організація освітнього простору, змінюючи характеристики освіти [14], теж накладає свій відбиток на індивідуальне і колективне в моделі освіти. І. Шустова, розвиваючи ідеї колективного навчання, що набули поширення в 70-80-ті роки ХХ ст. і доповнюються в сучасності, виділила тенденції колективного виховання в сучасній освіті (на прикладі дитячого колективу) [15]. Однак залишаються питання, як поєднуються індивідуальне і колективне в освітніх практиках, як це відображається в управлінні якістю вищої освіти.

Індивідуалізація і віртуалізація навчання – тренди розвитку сучасної освіти – змінюють організацію праці викладача, спонукають його до витрат більших зусиль на індивідуальну і самостійну роботу зі студентами. Традиційна ж система освіти орієнтована переважно на колективні (групові) форми навчального процесу. Відповідно, і контроль діяльності викладача в царині розрахунку його індивідуального навантаження спирався на витрати часу (зусиль) при роботі з академічною групою (чи групами) студентів. Наразі, особливо в умовах застосування технологій електронного навчання, контроль і оцінювання діяльності викладача і студента набуває нової якості, затребуваними стають нові критерії, які б поєднували індивідуальне і колективне у взаємодії викладача і студента, студента зі студентською спільнотою і спільнотою викладачів тощо.

Таким чином, процес забезпечення якісних освітніх послуг, які є продуктом освітньої діяльності і результатом її здійснення, забезпечується взаємодією індивідуального і колективного в освітніх практиках.

Індивідуальні рейтинги в управлінні якістю освіти

До індивідуальних рейтингів в даному дослідженні ми відносимо рейтинг викладача і рейтинг студента.

Хоча рейтинг викладача відноситься до індивідуальних рейтингів, його функції не обмежуються суто індивідуальним значенням (для професійної кар'єри, професійного визнання, матеріального і морального заохочення тощо). Адже викладач, будучи ключовою фігурою вищої школи, стає маркером якості роботи вузу. З цією метою розробляються рейтингові системи оцінки якості роботи викладачів. Сукупність рейтингів викладачів конкретного університету дозволяє отримати абітурієнтам і студентам первинні відомості про цей університет.

Рейтинг значною мірою сприяє також формуванню іміджу викладача [16]. Якщо рейтингова система є розвинутою, то відсутність у ній будь-якого представника рейтингової професії взагалі виводить його за дужки цієї професії (його навіть в рейтингу немає!). Рейтингу притаманні і стимулюючі властивості. У разі створення рейтингу будь-якої професії, її представники мимоволі втягуються в правила гри, встановлені рейтингом, намагаючись поліпшити ті свої показники, які на нього впливають. Тобто грамотно складений рейтинг може сприяти професійному та етичному зростанню як окремого викладача, так і всього викладацької спільноти.

Основним питанням при створенні рейтингу викладача є питання про критерії та показники його формування. Зокрема, дискусію викликає такий показник, як «педагогічний стаж викладача», який певною мірою відзеркалює його професійний досвід. Хоча автори вважають за необхідне ввести критерій тривалості викладацького стажу в рейтинг викладачів, його неоднозначність у багатьох викликає сумніви. До негативних аспектів цього показника відносять те, що «...викладач з тривалим стажем – це особа не мобільна, яка не піддається навчанню, ... не затребувана в інших сферах. ... Тривалий викладацький стаж сприяє професійному вигоранню з усіма негативними наслідками, що випливають з цього» [16]. У мінливому і швидкоплинному світі минулий професійний досвід часто стає не затребуваним при вирішенні професійних завдань у сьогоденні.

Будь-яких наукових розробок по виділенню загальновизнаних критеріїв викладацького рейтингу на сьогоднішній день взагалі не існує. Зупинимося на такому виді вимірювання рейтингу, як рейтинг,

зроблений за допомогою експертів. Часто рейтинг втілюється в формі опитувань студентів, які виступають в якості експертів якості роботи викладача. Цей рейтинг цікавий тому, що викладача оцінюють безпосередні споживачі його освітніх послуг. До спірних моментів цього рейтингу можна віднести певну умовність застосування по відношенню до студентів терміна «експерт». У цьому випадку оцінка може бути раціонально обмеженою і якоюсь мірою інтуїтивною. І все ж рейтинг експертів в оцінці якості роботи викладача, незважаючи на часом негативне ставлення до нього самих викладачів, має право на існування. Завдання фахівців – розробити обґрунтовані опитувальні листи подібних рейтингових опитувань (оцінок).

Ми поділяємо думку науковців, що на сьогоднішній день найбільш реальним є створення викладацького рейтингу на основі рейтингу формули успіху. Сенс цього рейтингу полягає в наступному: в діяльності викладачів виділяються певні ціннісні характеристики (стаж роботи, науковий ступінь і т. ін.). Кожній характеристиці присвоюється певна одиниця виміру. Рейтинг викладача обчислюється, виходячи з суми значень усіх виділених характеристик [16].

Університети розміщують на своєму електронному ресурсі списки і досягнення своїх викладачів, які і є основою для складання спочатку індивідуальних викладацьких, а потім і університетських рейтингів. Підрахунок рейтингу є трудомістким завданням, тому багато дослідників пропонують перейти на автоматизацію обліку індивідуального рейтингу викладачів [17; 18], розробляють інформаційну систему рейтингової оцінки діяльності викладача для конкретного університету [19].

Перехід на електронний документообіг і пов'язана з ним зміна порядку збору даних про результати роботи співробітників університету послужили обґрунтуванням для створення особистих кабінетів викладачів. На підставі даних, які викладач вносить в свій особистий кабінет, здійснюється щорічний розрахунок його персонального рейтингу і рейтингу кафедри, формується звіт кафедри і факультету, звітність університету в цілому.

Рейтинг сучасного викладача значною мірою визначається не стільки оцінками з боку колег та адміністрації університету, скільки залежить від оцінок студентів, яким не повинно бракувати неупередженості, адекватності і справедливості. Право не лише студентського активу (органів студентського самоврядування та їхніх представників), а й кожного студента виказувати свою думку стосовно якості викладання навчальних дисциплін набуває поширення в сучасних українських університетах, колективна й індивідуальна участь студентів у побудові рейтингу викладачів стає повсякденною практикою.

Ще раз підкреслимо висловлену нами тезу, що «при використанні студентоцентричної моделі освітнього процесу університету важливо спиратися не на ієрархію відносин в системі «студент-викладач», а концентрувати увагу на балансі індивідуальних і колективних потреб, інтересів учасників, що діють в освітньому просторі. Новий партнерський тип відносин в системі «студент-викладач» взаємозбагачує як студентів, так і викладачів» [20, с. 79].

До індивідуальних рейтингів відноситься і рейтинг студента, який можна визначити як його місце в рейтинг-листі, присвоєне згідно з бальною інтегральною оцінкою. Рейтинг-лист – це список студентів, складений за зменшенням їх рейтингової оцінки, він визначає успішність роботи даного студента в порівнянні з іншими студентами певного напрямку. Рейтинг студента включає суму балів, набрану студентом протягом певного проміжку часу за певними правилами, це кількісна оцінка якості навченості. На відміну від традиційної оцінки рейтинг студента формується на основі накопичувальної системи і систематичного поточного контролю. Крім того, при оцінюванні враховуються різні види діяльності студента, динаміка його досягнень. Як правило, у більшості розроблених систем використовуються прості процедури підрахунку балів без науково-методичного обґрунтування їх кількості, ранжирування, обліку дидактичних умов і т. ін. Висловлюється думка, що розвиток системи рейтингового контролю повинен іти в напрямку визначення кваліметричних принципів, що базуються на застосуванні методів математичної статистики, методу експертних оцінок, теорії шкал і теорії педагогічних вимірювань. У цьому випадку рейтинг стає підставою для реорганізації навчального процесу [21]. При визначенні бальної складової використовуються такі параметри: цільова складова, яка визначає зміст, форму і кількість контролю, результати контролю, кількість контрольних заходів, кількість заданих навчальних результатів, рівень навченості, складності і т. ін. Рейтинг студента, визначений у системі координат, яка враховує якомога більшу кількість умов, є більш об'єктивним і дієвим і не перетворюється в просте накопичення балів, яке не визначає зміна змісту і значення контролю. При цьому зміст освіти формується в залежності від цілей навчання і контролю, формується його структура, визначаються вимоги до знань, навичок та умінь, компетенцій студента на кожному конкретному етапі навчання. Контроль при цьому стає прозорим, нормованим і обґрунтованим, і це певною мірою знижує рівень його суб'єктивності. Реалізація основних принципів рейтингового контролю відбувається з урахуванням обґрунтування змісту навчання, виділення змісту і рівнів контролю, розрахунку кількісної шкали відповідно до урахування методів математичної статистики і методів експертних оцінок [22]. Рейтингова система повинна мотивувати студентів до постійної, регулярної, систематичної роботи над засвоєнням навчального матеріалу, формує навички самостійної роботи. Рейтингова система дає можливість викладачам планувати навчальний процес з дисципліни і стимулювати систематичну роботу студентів протягом всього навчального семестру; підвищити у студентів змагальність у навчанні.

Впровадження технологій електронного навчання веде до зміни системи організації навчального процесу, де рейтинг студента закладається в систему оцінювання в електронному вигляді.

Колективні рейтинги в управлінні якістю освіти

Т. Султанова зазначає, що «колективний суб'єкт, існуючи поза кожного окремого індивідуального суб'єкта, розкриває власний потенціал і специфіку» [23]. Не вдаючись до дискусії з приводу визначення поняття «колективний суб'єкт в освітніх практиках», зазначимо, що колективними спільнотами, до яких застосовується рейтингування, виступають кафедри, факультети, університети. Ми розглянемо роль колективних рейтингів в управлінні якістю освіти на прикладі університету.

Рейтинг університету зазвичай трактується як інструмент накопичення інформації і оцінки якості університету, окремих програм, викладацької і дослідницької діяльності. Системи рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів працюють у країнах Європейського союзу, Росії, США, Австралії, Китаї та ін. Система рейтингування вищих навчальних закладів постійно координується та вдосконалюється. Рейтинги представляють об'єктивну, прозору та максимально повну інформацію про якість освітніх послуг, що надаються університетами. Рейтингове оцінювання слугує багатьом цілям: 1) сприяння модернізації та гнучкості освітнянської сфери завдяки зворотному зв'язку (у вигляді опитувань) з основними учасниками (студентами, викладачами) навчального процесу; 2) класифікація різних типів освітніх закладів, учбових програм та дисциплін з метою стимулювати конкуренцію між ними; 3) своєчасне надання потенційним споживачам (абітурієнт, працевлавець, державні структури) адекватної порівнювальної інформації про статус вищих навчальних закладів.

Завдяки рейтингам зважена та максимально повна інформація про навчальний заклад стає доступною широкому загалу. Опублікована в засобах масової інформації рейтингова інформація по університетах слугує своєрідним зворотнім зв'язком, що допомагає університетам корегувати навчальні плани задля підвищення своєї актуальності для абітурієнтів та репутації в очах роботодавців. Враховуючи розрив між наявною номенклатурою спеціальностей, за якими університети готують фахівців, і їхньою фактичною потребою в нових умовах, система рейтингів стає одним з механізмів у вирішенні даного питання шляхом державного, ринкового та громадського регулювання.

Консолідований рейтинг вищих навчальних закладів складається інформаційним ресурсом Освіта.іа на підставі найбільш відомих в Україні рейтингів: «ТОП-200 Україна», «Scopus» і «Webometrics». Наведемо приклади рейтингів, що використовувалися при складанні консолідованого рейтингу вищих навчальних закладів України [24]:

«ТОП-200 Україна» – у рейтингу діяльність вищих навчальних закладів оцінюється за допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу), який формується на підставі індикаторів прямого вимірювання (80 %), експертної оцінки якості підготовки випускників закладу представниками роботодавців та академічного співтовариства (15 %), а також з використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5 %).

Рейтинг «Scopus» – результати рейтингу вищих навчальних закладів базуються на показниках бази даних Scopus, що є інструментом для відстеження цитованості наукових статей, які публікуються навчальним закладом або його працівниками у наукових виданнях. У рейтинговій таблиці вищі навчальні заклади України ранжовані за індексом Хірша – кількісним показником, що базується на кількості наукових публікацій і кількості цитувань цих публікацій.

Міжнародний рейтинг «Webometrics» створюється два рази на рік і містить один із найпоширеніших списків навчальних закладів у світі (12 тисяч університетів). Особливість «Webometrics» полягає в тому, що в процесі оцінювання кожного з університетів враховується їхня досяжність у просторі Інтернет. Він враховує кількість проіндексованих пошуковими системами сторінок сайту університету, зовнішні посилання на нього, цитованість ресурсу, а також кількість завантажених на сайт файлів (змістовну та інформаційну активність сайту навчального закладу), однак кількість відвідувань веб-ресурсів та їхній дизайн при цьому не враховуються. У рейтингу «Webometrics-2014» відзначені такі українські університети: Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка – 789 місце, НТУУ «Київський політехнічний інститут» – 1370 місце та Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна – 1705 місце [25].

А. Карімова висунула ідею про те, що в умовах суспільства знань глобальні освітні рейтинги, які можна віднести до колективних рейтингів, виконують латентні функції. Дослідниця наголошує на тому, що знання наразі розглядається як основний фактор / ресурс соціального розвитку, набуває характеристики ринкового продукту, впливає на всі види економічної активності [26]. Це не можна не враховувати в процесі модернізації української вищої освіти і розробки адекватної системи управління якістю освіти із застосуванням рейтингів університетів.

Умови, які сприяють адекватності відображення якості роботи викладача в його рейтингу

Зауважимо, що вимірювання якості освіти, у тому числі через рейтингування, є проблемним питанням, адже якісні параметри важко формалізувати. У той же час дослідники зазначають: «Теоретично якість завжди можна виміряти при чіткій операціоналізації вимірюваного параметра. Так, для вимірювання, наприклад, «якості освіти» можна операціоналізувати це поняття в сенсі якості викладання, якості навчальних результатів або якості навчальних ресурсів. У першому випадку дійсним індикатором буде кваліфікація професорсько-викладацького складу, у другому – успішність тих, хто навчається, у третьому – кількість фінансових коштів і навчальних матеріалів в розрахунку на споживачів освітніх послуг. Таким чином, проблема побудови якісних індикаторів вирішується за допомогою правильної операціоналізації вимірюваних аспектів» [27, с. 26]. Слід погодитися з О. Куликом, який так окреслив

проблему визначення системи індикаторів для оцінки якості системи освіти: «Для забезпечення якості освітніх послуг необхідно визначити певні показники (критерії) для їх оцінки і характеристики. Для того, щоб показники мали здатність кількісно характеризувати ту чи іншу ознаку або властивість критерію, вводять так звані індикатори – числа й величини, які дають змогу виміряти й порівняти показники різних об'єктів оцінювання. Тобто індикатори – це кількісно виражені показники. Ними можуть бути статистичні дані й параметри кваліметричних вимірювань (оцінки бальних шкал, середні значення, досягнуті рівні тощо), дані безпосередніх вимірювань певної ознаки чи властивості, процентні відношення, питома частка тощо» [28, с. 48]. З метою розробки системи оцінювання, рейтингування якості освіти в національних системах науковці прагнуть аналізувати міжнародні моделі освітніх індикаторів. Прикладом може слугувати освітня система Євросоюзу, у якій для визначення якості освіти виділено 16 індикаторів, що об'єднано у чотири групи, які характеризують головні сфери якості (табл. 1).

Таблиця 1.

Основні групи індикаторів якості освіти в Євросоюзі [28, с. 49]

Група 1	Індикатори рівня досягнень (з математики, читання, природничих наук, інформаційних та комунікаційних технологій, іноземних мов, вміння вчитися самостійно, суспільствознавства).
Група 2	Індикатори успіху та переходу (кількість тих, хто кинув навчання, котрі здобули повну середню освіту, навчається у закладах вищої освіти).
Група 3	Індикатори моніторингу шкільної освіти (оцінювання та управління шкільною освітою, участь батьків в освітньому процесі).
Група 4	Індикатори ресурсів та структури (освіта та підготовка викладачів, охоплення дошкільною освітою, кількість студентів, що припадає на один комп'ютер, освітні витрати на одного студента).

Репрезентації успішності та якості професійної діяльності викладача сприяє його відповідне позиціонування. Адже в умовах активізації академічної мобільності викладач має активно себе презентувати в якості креативного професіонала, що розробляє авторські навчальні курси, програми. У цьому випадку доцільним стає акцент на унікальності його професійного досвіду і результатів праці. Однак так діє переважно запрошений професор, який заключає тимчасові угоди з університетом і виконує чітко визначену тимчасову роботу. Менш вагомим є те, до якої освітньої інституції відноситься основна робота такого викладача, адже він стає запрошеним професором насамперед завдяки своїй професійній майстерності. Престижність освітньої (наукової) установи, в якій він працює на постійній основі, відходить на другий план, хоча й може братися до уваги стороною, що запрошує.

В українській вищій школі розпочалося позиціонування викладача, яке передбачає наявність його профілю як вченого у Google Академії (Google Scholar), яка є доступною пошуковою системою, що забезпечує повнотекстовий пошук наукових публікацій усіх форматів і дисциплін. Адекватне рейтингування якості роботи викладача без врахування його позиціонування в цій системі виглядає проблематичним. Це ж відноситься і до представлення науковців у Orcid (Open Researcher and Contributor ID), уніфікованому міжнародному ідентифікаторі суб'єктів наукової діяльності. Викладачі та університети, які поєднують викладацьку і дослідницьку діяльність (а це є вимогою для надання університету статусу дослідницького) і недостатньо представлені або самовиключаються із цих технологій, не відповідають вимогам часу, їхнє рейтингування на основі використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій взагалі унеможливується.

Оскільки управління якістю вищої освіти має спиратися на певну інформаційну базу, то оцінювати рейтинг викладачів доцільно, виходячи із сучасних реалій інтернаціоналізації освіти. Мова йде про такий рейтинговий показник, як публікації у виданнях, що входять до універсальних наукометричних баз даних, визнаних міжнародними та національними дослідними фондами (WEB of Science та Sciverse Scopus). Між тим перешкодою для викладачів, які мають бажання і наукові досягнення, щоб публікуватися в таких виданнях і підвищувати свій рейтинг, стають обмеження, а саме: українські журнали все ще мало представлені у Sciverse Scopus. Між тим у Російській Федерації існує Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), у Польщі – Index Copernicus тощо. В Україні стоїть також проблема осучаснення універсальних та тематичних баз даних, які у всьому світі є головним джерелом пошуку наукової інформації. Для кожної галузі знання є свої престижні бази даних, що виступає умовою якісної роботи науковців, у тому числі викладачів університетів.

Система рейтингування викладачів активно застосовується в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Вона постійно вдосконалюється, хоча й має, на наш погляд, в контексті співвідношення в рейтингу індивідуального і колективного, певні вади. Зокрема, вищу рейтингову оцінку за наукові публікації мають ті викладачі, які не тільки публікуються у провідних наукових виданнях, а мають спільні публікації зі студентами. Однак забезпечити високу якість останніх публікацій можна за умови спільного виконання викладачами зі студентами науково-дослідницьких проектів, тоді як в кризових умовах сучасного українського суспільства державне фінансування університетської науки стрімко скорочується, як і залучення до проведення наукових досліджень позабюджетних коштів. Заохочується в діючому рейтингу і підготовка переможців республіканських та міжнародних конкурсів, олімпіад, що безпосередньо впливає на рейтинг університету. При цьому ігнорується той факт, що підготовка таких переможців часто ігнорує конкурентні механізми. Адже щоб один переможець виборов перемогу на республіканському і світовому майданчику, його слід тренувати на факультетських і університетських

конкурсах, тоді як підготовка викладачем переможця конкурсів цього первинного рівня у рейтингу ніяк не заохочується, за це не передбачається нарахування рейтингових балів за таку роботу викладача.

Наразі підвищується роль суспільно-професійної оцінки якості освіти, коли на розвиток вищої освіти все більше впливають професійні спільноти і спільноти роботодавців. Зміни, що відбуваються у сфері контролю якості освіти, дозволять забезпечити тісний зв'язок системи освіти з ринком праці. У світовій практиці освітні програми створюються на підставі кваліфікаційних вимог, сформульованих роботодавцями, та відповідно до запитів громадянського суспільства. У кожній країні існують свої підходи до оцінки якості вищої освіти. Все популярнішою стає зовнішня оцінка якості вищої освіти (зовнішній аудит). Рейтинги дають можливість збагачення освітньої практики новими смислами за умов науково обґрунтованих процедур їхнього конструювання і прозорості використання.

Висновки. Ландшафт вищої освіти України до, в процесі і після модернізації багато в чому визначається адекватністю моделі управління якістю освіти. В умовах електронної революції ця модель спирається на сучасні технології обліку індивідуальних і колективних досягнень учасників освітнього процесу, серед яких важливе місце займає рейтингування.

В умовах впровадження електронних технологій навчання трендом розвитку сучасних освітніх практик стає індивідуалізація як освітніх траєкторій студентів, так і професійних (освітніх та наукових) траєкторій викладачів. А це актуалізує проблему оцінювання якості їхньої діяльності, адже через якісні параметри досягається ефективність і конкурентоспроможність майбутніх фахівців і тих, хто скеровує їхнє навчання.

Система рейтингування стає як поширеною технологією оцінки якості роботи студента, викладача, університету, так і елементом системи управління якістю освіти на різних організаційних рівнях. Рейтинги розглядаються нами як технологія репрезентації якості індивідуального і колективного в освітніх практиках.

Зважаючи на те, що «дискусії про точність і корисність рейтингів і про методи їх складання почалися з моменту їх появи і тривають донині» [29, с. 18], у подальшому доцільно зосередити дослідницький інтерес на проблемі розробки рейтингів і технологій управління якістю, які спрямовані на подолання соціальних нерівностей в сфері освіти, врахування соціальної стратифікації в освітніх практиках.

Література:

1. Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування і розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія : Вісник Академії пед. наук України. – 2005. – №1. – С. 5-12.
2. Закон України про вищу освіту від 1.07.2014 року № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2235/>
3. Хриков Є. Європейський, національний та інституціональний контексти розвитку менеджменту якості вищої освіти в Україні / Є. Хриков // Освіта та педагогічні науки. – 2012. – Вип. № 1. – С. 13-21.
4. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / укладачі: Т. Добко, І. Золотарьова, С. Калашнікова та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. – 84 с.
5. Левін Р. Я. Модернізаційний потенціал української системи освіти / Р. Я. Левін // Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: кол. моногр. / [О. М. Балакірева, В. М. Геєць, В. Р. Сіденко та ін.]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2014. – С. 239-279.
6. Хижняк А. В. Индивидуализм, коллективизм и толерантность как социокультурные конструкты в образовательных практиках / А. В. Хижняк // Социокультурные барьеры модернизации высшей школы Украины: коллективная моногр. / под ред. В. С. Бакирова. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – С. 213-230.
7. Щудло С. А. Вища школа у пошуку якості: quo vadis [монографія] / С. А. Щудло. – Харків – Дрогобич : Коло, 2013. – 340 с.
8. Ніколаєнко С. Рейтингові системи – складові національного моніторингу якості вищої освіти / С. Ніколаєнко // Вища школа. – К. : Библиотека КНТЭУ. – 2007. – № 4. – С. 3-14.
9. Вікторов В. Г. Управління якістю освіти: (соціально-філософський аналіз): монографія / В. Г. Вікторов; Ін-т вищої освіти. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 286 с.
10. Гневашева В. А. Доступность блага «образовательные услуги высшего профессионального образования» в современной России / В. А. Гневашева // Экономика образования. – 2010. – № 3. – С. 23-38.
11. Ризики національної системи освіти у зв'язку з приєднанням до Світової організації торгівлі // Віче. – 2008. – № 18. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1104/>
12. Дубинина Э. В. О специфике социальной защиты студенчества / Э. В. Дубинина // Социологические исследования. – 2006. – № 10. – С. 139-142.
13. Сахарчук Е. Коллективный субъект образовательного процесса / Е. Сахарчук // Высшее образование в России. – 2003. – № 4. – С. 154-157.
14. Мкртчян М. А. Сетевая организованность образовательного пространства: некоторые соображения о проблемах теории и практики / М. А. Мкртчян // Коллективный способ обучения : научно-методический журнал, 2008. – № 10. – С. 20-27.
15. Шустова И. Ю. Сохранение и развитие тенденций коллективного воспитания в современном образовании / И. Ю. Шустова // Сибирский педагогический журнал. – 2013. – № 3. – С. 36-41.
16. Анисимов А. П. Рейтинг преподавателей как основной показатель при аккредитации вуза / А. П. Анисимов, Р. Г. Мельниченко // Право и образование. – № 6. – 2011. – С. 4-10.
17. Аббакумов А. А. Автоматизация учета рейтинга преподавателей / А. А. Аббакумов, А. И. Егунова, А. А. Табаева // Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания. – 2014. – № 23. – С. 109-111.
18. Манойленко И. Г. О разработке информационной системы оценки рейтинга преподавателей / И. Г. Манойленко, С. В. Вихляев, В. В. Моисеев, Р. И. Баженов // Современная техника и технологии. – 2014. – № 12 [Электронный ресурс]. – URL: <http://technology.snauka.ru/2014/12/5214>

19. Крюков В. В. Информационная система рейтинговой оценки деятельности преподавателя в вузе / В. В. Крюков, К. И. Шахгельдян // Информатизация образования и науки. – 2009. – № 4. – С. 54-65.
20. Хижняк Олександр. Індивідуальне і колективне в студентоцентричній моделі освітнього процесу університету / Олександр Хижняк, Катерина Хижняк // Сучасний викладач у студентоцентричній моделі освітнього процесу університету : Матеріали науково-практичного семінару 3-4 березня 2016 року, проведеного на базі ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ: Вид-во ТОВ «ВГЦ «Просвіта», 2016. – С. 76-79.
21. Захожая Т. М. Квалиметрические характеристики учебного рейтинга студента / Т. М. Захожая // Педагогическое образование и наука. – 2009. – № 11. – С. 74-78.
22. Поддубный А. В. Рейтинговая система оценки успеваемости студентов / А. В. Поддубный, А. Я. Ащепкова, И. К. Панина и др. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2006. – 108 с.
23. Султанова Т. А. Коллективный субъект прогнозирования развития школы: постановка проблемы / Т. А. Султанова // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». Том 7. – №5 (2015). – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/222PVN515.pdf>. Загл. с экрана.
24. Як складається консолідований рейтинг вузів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/rating/25752/>
25. Світовий рейтинг вищих навчальних закладів «Webometrics-2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znoclub.com/insh/380-svitovij-rejting-vishchikh-navchalnih-zakladiv-webometrics-2014.html>
26. Каримова А. Б. Латентные функции международных образовательных рейтингов / А. Б. Каримова // Социологические исследования. – 2016. – № 6. – С. 110-120.
27. Измерение рейтингов университетов: международный и российский опыт. Вып. 2 / под ред. Г. В. Осипова и А. Л. Арефьева. – М. : Центр социологических исследований, 2014. – 588 с.
28. Кулик О. Є. Вибір системи індикаторів для оцінки якості надання освітніх послуг навчальними закладами / О. Є. Кулик // Scientific Journal «Science Rise». – 2015. – № 7/1 (12). – С. 47-53.
29. Измерение рейтингов университетов: международный и российский опыт / под ред. Ф. Э. Шереги и А. Л. Арефьева. – М. : Центр социологических исследований, 2014. – 504 с.